

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՈՒ
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Յուրի Սուվարյան

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ,
տնտեսագիտության դոկտոր
ՀՀ ԳԱԱ Հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունք
Ակադեմիկոս-քարտուղար
ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24
Էլ. հասցե՝ suvryan@sci.am
Հոդվածը ներկայացվել է 14.06.2021, գրախոսվել է 21.06.2021,
ընդունվել է տպագրության 28.06.2021
DOI: 10.53548/03208117-2021.2-118

Ներածություն

Պետական կառավարման պատմությունը իր առաջացման ժամանակաշրջանից առ այսօր դրսևորել է կայացման ու զարգացման որոշակի միտումներ: Հավաքչական գործունեությունից դեպի արտադրություն, այսինքն՝ նյութական բարիքների և անվտանգության միջոցների ստեղծումն ընթացող մարդկությունն ուներ իր իրավունքները, սեփականությունը և առաջացող երկրների սահմանների անվտանգությունը երաշխավորող լեգիտիմ կառույցի անհրաժեշտությունը, որը հայտնի դարձավ իբրև պետություն՝ իր գործառույթներն իրականացնող կարևոր պետական մարմիններով (թագավոր, նախարարներ, ոստիկանություն, բանակ, անվտանգության ծառայություն և այլն):

Ի սկզբանե պետական իշխանությունը ստանձնեցին առավել հզոր ցեղախմբերի առաջնորդները և, ինչպես ընդունված էր հնադարում, այն փոխանցվում էր ժառանգներին, այդպիսով սկզբնավորվում էր իշխանության ժառանգական փոխանցման ավանդույթը: Այդ ավանդույթը շարունակվեց մինչև հանրային կառավարման համակարգի ամբողջական արմատավորումը (XVIII-XIX դդ.): Ուշագրավ է, որ այն մասնակիորեն, թեև ըստ էության՝ էականորեն, իբրև խորքային պետության դրսևորում, պահպանվել է XX դարում, նաև գործում է XXI դարում: Ժառանգական միապետը իր կարևորագույն խնդիրն է համարում պետական իշխանության և

երկրի տարածքային ամբողջականության պահպանումը, վերջինիս առումով, և հատկապես միջնադարում, նաև ընդլայնումը, նոր տարածքների նվաճումը: Նոր տարածքները նոր ռեսուրսներ են, հարստացման և երկրի հզորացման միջոց, որը գայթակղիչ է բոլոր ժամանակներում: Եթե միջնադարում տարածքների գրավման գլխավոր միջոցը ուժային կառույցներն էին, ապա այսօր դրանք փոխարինվում կամ լրացվում են այսպես կոչված «փափուկ ուժի» ազդեցությամբ:

Հանրային կառավարման համակարգի պայմաններում, որն այսօր տիրապետող է, պետական իշխանության մարմինները ձևավորվում են քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միջոցով, ընտրական տեխնոլոգիաներով, որի շնորհիվ հաղթող քաղաքական ուժը ձևավորում է հանրային կառավարման մարմինները: Եթե ժառանգական միապետության պայմաններում երկրի զարգացման որակի համար կարևորվում էր քաղաքակրթական գործոնը, որը էական է տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, անվտանգային զարգացման համար, ապա հանրային կառավարման պայմաններում դրան գումարվում են երկրի շահերի քաղաքագիտական ընկալման, պետականության անհրաժեշտության գիտակցման, պետական կազմակերպվածության բաղադրիչները՝ իբրև հանրային կառավարման համակարգի ամրության կարևորագույն նախադրյալներ, որոնք առարկայանում են քաղաքական ինստիտուտների՝ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, իսկ այնուհետև՝ դրանց ձևավորած հանրային կառավարման մարմինների միջոցով:

Երկիրը շահում է, եթե քաղաքական ինստիտուտները պետականության և ազգային շահերի ընկալման ու իրացման բարձր աստիճանի վրա են և հակառակը, պետությունը թուլանում է, եթե դրանք առավել կարևորում են անձնական-կուսակցական շահերը՝ դրսևորելով քաղաքագիտական ու պետական կազմակերպվածության ոչ պատշաճ մակարդակ:

Պետականության ամրապնդման և երկրի բարգավաճման համար էական է, թե ինչպիսին է ժողովրդի քաղաքակրթական մակարդակը համաշխարհային միջինի համեմատությամբ, քանի որ այն թե՛ սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային հետագա զարգացման, թե՛ անվտանգային խնդիրների լուծման առանցքային ռեսուրսն է:

Միաժամանակ, չափազանց կարևոր է նաև ժողովրդի քաղաքակրթական մակարդակի և երկրի քաղաքական ինստիտուտների հասունության աստիճանի հարաբերակցությունը, որը, ինչպես վկայում է իրական կյան-

քը, միշտ չէ, որ համամասնական է, ավելին, երկրորդը էականորեն կարող է զիջել առաջինին, որը բացասական ազդեցություն կունենա պետականության և պետության կարևորագույն խնդիրների լուծման ու գործառույթների իրագործման վրա:

Հայտնի ճշմարտություն է, որ մարդիկ և նրանցից բաղկացած կազմակերպություններն առավելապես առաջնորդվում են սեփական շահերով, որոնք ավելի շատ դրսևորվում են բոլոր մակարդակների կազմակերպական հարաբերություններում ու ներազդում նաև քաղաքական ինստիտուտների վարքագծի վրա: Եվ եթե մարդկանց պետականության ու քաղաքագիտական, այդ թվում՝ ազգային արժեքների գիտակցության ու պաշտպանության աստիճանը բարձր չէ ու զիջում է անհատական շահին, ապա նման իրավիճակն ապացուցում է տվյալ հանրության քաղաքակրթական ու քաղաքագիտական-կազմակերպական մակարդակների միջև առաջացած անջրպետը, որը անհրաժեշտ է հաղթահարել, այլապես այն ողբերգական կարող է լինել այդ հանրության կամ ժողովրդի ճակատագրի համար: Հարկ է նշել, որ հանրային կառավարման վերաբերյալ և արդի տնտեսագիտական ու քաղաքագիտական գրականության¹ մեջ դրա արդյունավետության խնդիրը պատշաճ խորությամբ չի դիտարկվել երկրի քաղաքակրթական աստիճանի և քաղաքագիտական, պետական-կազմակերպական մակարդակի հարաբերակցության տեսանկյունից, և քանի որ այն ունի գիտագործնական կարևոր նշանակություն, ըստ այդմ, հետազոտական առումով, անկասկած, արդիական հիմնախնդիր է: Գործնական-քաղաքական տեսակետից քաղաքակրթական և քաղաքագիտական զարգացման հարաբերակցության խնդիրը էական է թույլ զարգացած կամ անգամ նոր զարգացող պետականությունների համար, քանի որ դրանք աշխարհաքաղաքական դիսկերի ազդեցության առումով ավելի խոցելի են: Այդ տեսակետից Հայաստանի Հանրապետության դրությունն առանձնահատուկ է, որովհետև հայ ժողովուրդը, ցավոք, չորս անգամ՝ 428, 1045, 1375 և 1920 թվականներին, կորցրել է պետականությունը, XIX դարի վերջին, XX դարի ընթացքում պարբերաբար ենթարկվել ցեղասպանության,

¹ Տե՛ս, օրինակ, Փալ 2005, Վեյմեր, Վայնինգ 2010, Դենհարդ 2006, Լինց, Ստեփան 2011, Սուվարյան, Միրզոյան 2013, Սուվարյան, Սարգսյան, Սուվարյան Ա. 2019, Аджемоглу, Робинсон 2016, Ֆերգյուսոն 2020, Шарма 2018, Стиглиц 2020, Мухаев 2009, Пугачев, Соловьев 2005, Соловьев 2008:

հայրենագրկման, վայրագ հարևանների կողմից պղծվել են նրա մշակութային արժեքները, յուրացվել նյութական արժեքները, տարածքները, այսօր էլ փորձում են կեղծել պատմությունը՝ ձգտելով վերացնել հայկական հետքը Հարավային Կովկասից: Ակնհայտ է, որ նշված արհավիրքների հաղթահարման ուղին հայկական պետականության ամրապնդումն է հայ ժողովրդի վաղնջական հողատարածքներում:

Ստորև հանգամանորեն կդիտարկվեն պետականության կառուցման և հանրային կառավարման համակարգում քաղաքակրթական, քաղաքագիտական, քաղաքական ինստիտուտների և պետական-կառավարչական գործոնների նշանակությունն ու դրանց նպատակասլաց օգտագործման գերակայությունները:

Քաղաքակրթական բաղադրիչը հանրային կառավարման համակարգում

Պետության, իսկ այնուհետև հանրային կառավարման գաղափարները մարդկային քաղաքակրթության նվաճումներից են, ճիշտ այնպես, ինչպես հայտնի գիտական գաղափարները, դրանց հիմքի վրա ստեղծված մարդկության ամենօրյա օգտագործման առարկաները (հեռախոս, հեռուստացույց, ռադիոէլեկտրոնային այլ արժեքներ, ավտոմեքենա, ինքնաթիռ և այլն), գեղարվեստական հաճույք պատճառող մշակութային հանրաժանոթ հոգևոր և նյութական արժեքները: Հանրային, այդ թվում՝ պետական կառավարման բովանդակությունը գիտական որոշակի գաղափարների մարմնացումն է հիմնական օրենքի՝ սահմանադրության, այլ ոլորտային օրենքների, կառավարման կազմակերպական կառուցվածքների, անվտանգային ծառայությունների, տարածքային ու ռազմավարական խնդիրների լուծման կառուցակարգերի միջոցով: Գիտական գաղափարների մի զգալի մասը վերաբերում է քաղաքագիտական-կառավարչական ոլորտին, որը նշանակում է, որ ընդհանուր քաղաքակրթական մակարդակը, հատկապես գիտության և մշակույթի ոլորտներում ձեռքբերումների առումով, բավարար չէ արդյունավետ պետական կամ հանրային կառավարման համար: Պատմական փորձը վկայում է, որ նվազագույն քաղաքակրթական մակարդակի պարագայում, սակայն պետականության ու պետական կազմակերպվածության որոշակի ձգտման դեպքում հնարավոր է պետական կառավարում, պետականաստեղծ գործունեություն: Եթե նշված երկու բաղադրիչներն առկա են, հնարավոր է ունենալ զարգացող և արդյունա-

վետ պետականություն, իսկ եթե քաղաքակրթական մակարդակը բարձր չէ, իսկ պետականաստեղծ կազմակերպվածության մակարդակն ակտիվ է ու բավարար, կարող է ստեղծվել պետական միավոր, որն իր արդյունավետությամբ կզիջի նախորդին: Սակայն եթե պետականության ձգտումը և հանրության կազմակերպվածության մակարդակը քաղաքակրթական աստիճանին էականորեն զիջում են, ապա նման ժողովուրդները հաճախ չեն կարողանում կառուցել ամուր և զարգացող պետություն:

Այսպիսով, պետությունը՝ քաղաքակրթական նվաճում է, և, միաժամանակ, պետականության զարգացումը պայմանավորված է երկրի քաղաքակրթական վերելքով՝ գիտության, արտադրության, մշակույթի անընդհատ աճով, ինչպես նաև քաղաքագիտական-կառավարչական հասունության աստիճանով: Վերջինս, ինչպես նշվեց, նույնպես քաղաքակրթության բաղադրիչ է, սակայն ամբողջի մասերը, ինչպես վկայում են պատմական փաստերը, միշտ չէ, որ զարգանում են համաչափ թե՛ բովանդակային, թե՛ տարածաշրջանային, թե՛ քաղաքակրթության գլխավոր հեղինակ մարդկային հանրությունների համադրմամբ:

Մշակույթը կարող է զարգանալ արագ, քան գիտությունը, կամ հակառակը՝ դրանց զարգացումը յուրահատուկ է՝ դրսևորվելով ըստ ժողովուրդների և երկրների: Իբրև օրինակ են մարդկային քաղաքակրթության որոշ ուղենշային հայտնագործությունները, որոնց աշխարհագրությունը և հեղինակների ազգային ու երկրային պատկանելությունը հաստատում են այդ դրույթը²: Հանրային կառավարման արդյունավետության առումով գործնական կարևոր նշանակություն ունի այն հարցը, թե ինչպիսին է, ըստ առանձին ժողովուրդների քաղաքակրթության աստիճանի և դրա բաղադրիչներից մեկի՝ քաղաքագիտական ու պետական կառավարչական մտքի հարաբերակցությունը: Թեև դժվար է քանակական արտահայտությամբ գնահատել այդ երկու բարդ երևույթները, սակայն դրանք կարող են չափելի և համադրելի դառնալ հարաբերական ցուցանիշներով: Մասնավորապես, քաղաքակրթության աստիճանի գնահատման համար կիրառելի է յուրաքանչյուր ժողովրդի հեղինակած, աշխարհում ընդունված գիտական նվաճումների, արվեստի և գրականության ստեղծագործությունների թիվը, քաղաքագիտական ու պետական կառավարչական մտքի մակարդակը կարող է արտահայտվել տվյալ ժողովրդի

² См'у 100 великих научных открытий 2018, 188:

(երկրի հանրության) պետականության ժամանակահատվածով և հանրային կառավարման արդյունավետության ցուցանիշներով: Մաթեմատիկորեն վերը նշված հարաբերակցությունը կարող է արտահայտվել հետևյալ տեսքով՝

$$\frac{y_i}{x} \geq \frac{x_i}{x}, \text{ կամ } \frac{y_i}{x_i} \geq 1, \text{ որտեղ } '$$

x -ը քաղաքակրթական նվաճումների հանրագումարային ցուցիչն է,
 x_i - նույնը առանձին երկրի կամ ժողովրդի (հանրույթի) համար,
 y_i - առանձին երկրի կամ ժողովրդի (հանրույթի) քաղաքագիտական, պետական կառավարչական մտքի ընդհանրացված ցուցիչը:

Եթե խախտվում է անհավասարությունը հակառակ ուղղությամբ, կամ կոտորակի մեծությունը փոքր է միավորից, ապա դա հանգեցնում է անարդյունավետ հանրային կառավարման, անգամ պետականության կորստի վտանգի:

Չխորանալով այդ բարդ մաթեմատիկայի մեջ (ի դեպ, այն առանձին հետազոտության թեմա է)՝ նշենք, որ հայ ժողովուրդն իր գոյության ավելի քան 5 հազար տարիների ընթացքում ունեցել է 1500 տարվա պետականություն, որը, ինչպես արդեն նշվել է, կորցրել է 4 անգամ: Մինչդեռ համաշխարհային քաղաքակրթության ասպարեզում ունի զգալի նվաճումներ մաթեմատիկայի, աստղագիտության, ֆիզիկայի, կերպարվեստի, երաժշտության, գրականության, թատրոնի, կինոյի և այլ ոլորտներում, որոնք ընդունվում են աշխարհում իբրև իրողություն*:

Նորբեյյան մրցանակի դափնեկիր Զ. Ստիգլիցի կարծիքով, ժողովրդի հարստությունը հենվում է երկու սյուների վրա. առաջինը աշխատանքի արտադրողականության աճն է, որի գլխավոր աղբյուրը պետության կողմից ֆինանսավորվող հիմնարար հետազոտությունների արդյունքով տեխնիկական առաջադիմությունն է, որի շնորհիվ պետությունը հարստանում է, աճում է կենսամակարդակը, երկրորդը հասարակության բարվոք կա-

* Գիտության առումով իրենց նվաճումներով աշխարհում հայտնի անուններ են Մ. Խորենացին, Ա. Շիրակացին, Մ. Գոշը, Վ. Համբարձումյանը, Ս. Մերգեյանը, Աբրահամ և Արտեմ Ալիխանյանները, Յու. Հովհաննիսյանը, Հ. Օրբելին, Հ. Ադամյանը, Ի. Կնունյանցը, Բ. Մարգարյանը, Ա. Թախտաջյանը, արվեստի և գրականության ոլորտներում վիթխարի ավանդ ունեն Թ. Ռոսլինը, Հ. Այվազովսկին, Մ. Սարյանը, Ա. Խաչատրյանը, Կոմիտասը, Ս. Փարաջանովը, Ռ. Մամուլյանը, Վ. Փափազյանը, Նարեկացին, Հ. Թումանյանը, Ա. Իսահակյանը, Վ. Սարոյանը: Թվարկումը, անշուշտ, ավարտուն չէ, այն կարելի է շարունակել, ինչն ապացուցում է հայ ժողովրդի էական ներդրումը մարդկային քաղաքակրթության վերելքի տարբեր բնագավառներում:

ռուցվածքն է, որը հնարավորություն է ընձեռում մարդկանց համագործակցելու, առևտուր անելու և ներդրումներ կատարելու, և որը բնութագրվում է օրենքի գերակայությամբ, ժողովրդավարությամբ, անհրաժեշտ իրավական գործընթացներով, զսպումների և հակակշիռների համակարգով³։ Ակնհայտ է, որ քաղաքակրթության երկու հայտնի բաղադրիչները՝ գիտությունը և քաղաքական-կառավարչական համակարգը, կարևոր են հարուստ և ապահով պետության, ուստի և արդյունավետ հանրային կառավարման համար, սակայն երկուսն էլ պետք է լինեն զարգացման և հասունության բարձր աստիճանում, ընդ որում, գիտատեխնիկական առաջադիմության գործնական ապահովումը նույնպես քաղաքական-կառավարչական որոշումների արդյունք կարող է լինել։ Ի դեպ, քաղաքակրթության և դրա մեկ այլ բաղադրիչի՝ տնտեսագիտության ու տնտեսական քաղաքականության հարաբերակցությունը ևս էական է տնտեսության աճի, նորամուծական զարգացման համար։ Երկու արևմտյան հեղինակներ, պատասխանելով Անգլիայում XVIII դ. արդյունաբերական հեղափոխության վերաբերյալ հարցին, տալիս են միմյանցից տարբերվող պատասխաններ։

Ըստ Ա. Թոյնբիի՝ այդ հեղափոխությունը տեղի ունեցավ Անգլիայում այն պատճառով, որ քաղաքականության, կրոնի և կենսակերպի լճացումը արագացրեց արդյունաբերության համակենտրոնացումը, որն էլ խթանեց ձգտումը տեխնիկական հայտնագործությունների նկատմամբ, որին նպաստել են մաթեմատիկայի զարգացումը և ֆիզիկական գիտության նվաճումները⁴։ Ըստ Դ. Աճեմօղլուի և Զ. Ռոբինսոնի՝ արդյունաբերական հեղափոխությունը տեղի ունեցավ Անգլիայում այն պատճառով, որ այնտեղ գործում էին եզակի ինկլյուզիվ (ներառական) տնտեսական ինստիտուտներ, որոնք իրենց հերթին նույնատիպ քաղաքական ինստիտուտների արդյունք էին և ապահովում էին սեփականության իրավունքը, վերջ էին դրել արտաքին առևտրի պետական մենաշնորհին, վերացրել արդյունաբերության զարգացման արգելքները⁵։

Երկու պատասխաններն էլ ըստ էության ճիշտ են, սակայն առանձին վերցրած լիարժեք չեն, բայց միմյանց լրացնում են։ Թոյնբիի պատասխանում կարևորվում են արդյունաբերության համակենտրոնացումը և նորամուծական զարգացման ձգտումը։ Այդ ամենը հնարավոր է համապատաս-

³ Տե՛ս Стиллиц 2020, 14-15:

⁴ Տե՛ս Тойнби 1991, 25:

⁵ Տե՛ս Аджемоглу, Робинсон 2016, 284:

խան քաղաքական ու տնտեսական միջավայրի առկայության պայմաններում, որին վերաբերում է Դ. Աճեմօղլուի և Ջ. Ռոբինսոնի տեսակետը: Իսկ արդյունաբերության համակենտրոնացումը կապիտալի կուտակման հետևանք է, որի հիմքում տնտեսագիտական մտքի՝ դասական մակրոտնտեսագիտության [Ա. Սմիթ (1776 թ.), Ժ.Բ. Սեյ (1803 թ.), Ջ.Ս. Միլլ (1848 թ.)] զարգացումն է⁶: Երկու մոտեցումներում էլ այս կարևոր դրույթն է պակասում: Այսինքն, Անգլիայում տնտեսական ու քաղաքական ինստիտուտների հասունության աստիճանը, համամասնական լինելով քաղաքակրթական մակարդակին, նպաստեց արդյունաբերական հեղափոխությանը՝ տնտեսության նորամուծական զարգացմանը:

Պետականության ու պետական կառավարման անհրաժեշտության գիտակցումը և կազմակերպական գործոնները

Արդի աշխարհում յուրաքանչյուր առաջադեմ երկրում հանրային կառավարման մարմինները ժողովրդավարական սկզբունքներով ձևավորում են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ, որոնք կոչված են իրացնելու ժողովրդի՝ իշխանության իրավունքի իրագործումը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կազմավորման և դրանց գործունեության ապահովման միջոցով: Հանրային կառավարման մարմինների ձևավորման այդ կառուցակարգին հասնելու համար մարդկային հասարակությունը երկար ճանապարհ է անցել:

Անտիկ աշխարհում քաղաքականությունը համարվել է հասարակության խելամիտ կազմակերպման բարոյաէթիկական նախադրյալների ամբողջություն, իսկ դրա էությունը՝ մարդկանց միավորումն է պետության և մարդու բարձր նպատակներին հասնելու համար (Արիստոտել)⁷: Քաղաքագիտությունը, իբրև ուսմունք քաղաքականության մասին, զարգացել է չորս փուլերով⁸.

– սկզբնական փուլ (մ.թ.ա. V դ. – XVII դ.), որի ընթացքում ձևավորվեց քաղաքական փիլիսոփայությունը, իսկ այնուհետև սկզբնավորվեց Վերածննդի դարաշրջանի քաղաքական գիտությունը,

– ռացիոնալացման փուլ (XVII-XIX դդ.), որն ընդգրկում է նոր ժամանակների քաղաքական մտածողների տեսությունները,

⁶ Մանրամասն տե՛ս Самуэльсон, Хордхаяс 2000, 638-642:

⁷ Տե՛ս Мухаев 2009, 38-39:

⁸ Տե՛ս Мухаев 2009, 60-61:

– դասական փուլ (XIX դ. առաջին քառորդը – XX դ. սկիզբը), երբ ձևավորվում է քաղաքագիտությունը՝ իբրև ակադեմիական դասընթաց ԱՄՆ-ում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և Մեծ Բրիտանիայում,

– ժամանակակից փուլ (XX-XXI դդ.)՝ ժամանակակից քաղաքագիտական հիմնական դպրոցների և ուղղությունների ձևավորման ժամանակաշրջան:

Քաղաքագիտության հիմնադիրն է համարվում իտալացի փիլիսոփա, դիվանագետ, գրող Ն. Մաքիավելին, որը քաղաքագիտության առարկան համարել է իշխանությունն իր բոլոր դրսևորումներով⁹: Իր հայտնի՝ «Իշխանը» աշխատությունում Ն. Մաքիավելին նկարագրում է պետության տեսակները, դրա կառավարման և իշխանությունը պահպանելու մեթոդները, ռազմական գործը վարելու սկզբունքները, հասարակություն-պետություն նպատակասլաց հարաբերությունները¹⁰:

Ուշագրավ է, որ հայ մտածողներն ստեղծել են պատմության, գրականության, մշակույթի հայտնի՝ մտավոր և նյութական կոթողներ, նաև փիլիսոփայական, սահմանադրական (իրավագիտական) արժեքավոր աշխատություններ, բայց զուտ քաղաքագիտական միտքը մինչև XIX դ. վերջը (առաջին քաղաքական կուսակցությունների ստեղծումը) թվում է աղքատ, իսկ այնուհետև զարգացման թափ է ստանում ՀՀ Երրորդ հանրապետության հռչակումից հետո:

Հայաստանյան հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները սկսել են ձևավորվել XIX դարավերջին, երբ չկար հայկական անկախ պետություն, և հայ ժողովուրդն իր պապենական տարածքներով գտնվում էր ռուսական և օսմանյան կայսրությունների կազմում: Առաջին կուսակցություններից է Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը (ՀՅԴ), որը հիմնադրվել է 1890 թ., և որի նպատակը ի սկզբանե ազգային-ազատագրական շարժումը կազմակերպելը և Հայկական հարցի լուծումն էր: Նույն նպատակով էր ստեղծվել նաև Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցությունը (ՍԴՀԿ) 1887 թ.: Հաջորդ քաղաքական ուժը Ռամկավար ազատական կուսակցությունն է (ՌԱԿ), որը հիմնադրվել է 1921 թ., նույնպես Հայկական հարցի լուծման նպատակադրմամբ: Այդ կուսակցություններից առաջին երկուսը, հատկապես ՀՅԴ-ն, մասնակցել են Հայաստանի Առա-

⁹ Ст'ю Мухаев 2009, 69-70:

¹⁰ Макиавелли 2010, 6-87.

ջին հանրապետության (1918-1920 թթ.) ստեղծմանն ու պետականաշինության կարևոր գործին¹¹: Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո (1920-1991 թթ.) իշխել է մեկ կուսակցություն՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, որը ԽՄԿԿ-ի մի բաժանմունք էր, իսկ վերը նշված հայ ավանդական կուսակցություններն սկսեցին գործել արտասահմանում, զբաղվել ավելի շատ հայապահպանական և մշակութային խնդիրներով: 1991 թ. հետո՝ Հայաստանի Երրորդ հանրապետության ստեղծումից հետո, երկրում օրենսդրորեն հաստատվեց բազմակուսակցական, ժողովրդավարական հանրային կառավարման համակարգ, իսկ իշխանության մարմինները ձևավորվում են քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների կողմից¹²: 1991 թ. հետո ընդունված ՀՀ Սահմանադրության (1995 թ.) ու դրա բարեփոխումների և համապատասխան ազատական իրավական դաշտի ստեղծման շնորհիվ ազգային ավանդական կուսակցությունների համար հնարավորություն ընձեռվեց գործելու հայրենիքում, բացի այդ, ստեղծվեցին հասարակական-քաղաքական նոր կազմավորումներ, որոնց թիվը 01.01.2020 թ. դրությամբ հասնում էր 109-ի: Աստիճանաբար ձևավորվում է նաև փորձագիտական ինստիտուտը: Սակայն հանրային կառավարման ոչ պատշաճ որակը և հատկապես 2018 թ. ապրիլից հետո տեղի ունեցած քաղաքական զարգացումները ապացուցում են, որ քաղաքացիական հասարակության քաղաքագիտական հասունության աստիճանը, պետականության անհրաժեշտության գիտակցումը և պետական կազմակերպվածությունը համահունչ չեն աշխարհաքաղաքական արդի մարտահրավերներին: Կարելի է ենթադրել, որ այդ երևույթը դարեր շարունակ պետականություն չունենալու, պետական կառավարման փորձի պակասի, քաղաքագիտական ու փորձագիտական մտքի հասունացած չլինելու կամ կայացման ընթացքում գտնվելու արդյունք է: Սակայն, ցավոք, հայոց պետականության պատմական ընթացքի վերլուծությունը հուշում է, որ, դրանցից բացի, կան այլ պատճառներ ևս,

¹¹ Մանրամասն տե՛ս Սուվարյան, Սարգսյան, Հայրապետյան, Ասատրյան, Քոչարյան 2018, 20-36:

¹² ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կայացման ընթացքը, զանգվածային լրատվամիջոցների դերակատարությունը հանրային կառավարման համակարգում և դրանց զարգացման հիմնախնդիրները լուսաբանվել են Սուվարյան Յու.Մ., Սարգսյան Վ. Ա., Ասատրյան Ս.Ա., Քոչարյան Մ.Ռ. Հանրային կառավարման ենթահամակարգերը և արդյունավետությունը (Ե., 2021) աշխատությունում:

որոնք ժամանակի ընթացքում չեն հաղթահարվում, այլ շարունակվում են: Այդ պատճառներից են¹³.

– ներքին անկայունությունը՝ իշխանության թևերի միջև, նաև եկեղեցու հետ անհամաձայնությունը, անմիաբանությունը,

– առաջնորդի անարդյունավետությունը, հաճախ անհրաժեշտ հասկանիշներ չունենալը,

– հասարակության ցածր քաղաքական մշակույթը՝ համընդհանուր ընդունված արժեքների, կողմնորոշումների, զարգացման գերակայությունների գրեթե բացակայությունը,

– աննպաստ հանրային միջավայրը, այսինքն՝ հասարակության անդամների, պետական պաշտոնյաների անտարբեր վերաբերմունքը հայրենաավեր իրադարձություններին,

– քաղաքական համակարգի կազմալուծումը՝ անհրաժեշտության պարագայում քաղաքական ուժերի միասնականության և համախմբվածության կարևորությունը չգիտակցելու հետևանքով. անցյալում այդ երևույթը դրսևորվում էր թագավորական իշխանության և ֆեոդալների, ինչպես նաև միմյանց միջև ներքին պայքարի տեսքով, ցավալի փաստ է կենտրոնախույս ուժերի մշտական առկայությունը,

– արտաքին պետությունների նենգ քաղաքականությունը, որի հանդեպ թույլ է մեր դիմադրողականության ներուժը՝ վերը նշված պատճառներով:

Նշվածներին հաճախ գումարվում են առանց աշխարհաքաղաքական դիսկերը ճշգրիտ հաշվառելու, առանց կանխատեսումային հաշվարկների կառավարչական որոշումների ընդունումը, որը աղետաբեր հետևանքներ է ունենում երկրի ու ժողովրդի համար: Ցավալիորեն, մեր պատմությունը հարուստ է նման օրինակներով:

Նշվածը փաստում է, որ էական բարելավման կարիք ունի հանրային կառավարման արդյունավետությունը, որի կարևորագույն գործոններից են.

– պետական կազմակերպվածության և կարգապահության մակարդակի բարձրացումը օրենքի գերակայության և վերապահված լիազորությունների պարտադիր կատարման պայմաններում,

– գիտական սկզբունքների ներդրումը հանրային կառավարման համակարգում, հատկապես կարևորագույն նշանակության ռազմավարական

¹³ Տե՛ս մանրամասն Սուվարյան, Սարգսյան, Սուվարյան Ա. 2019, 149-171:

որոշումների կայացման գործընթացում, որին կարելի է հասնել կառավարչական կադրերի ճիշտ ընտրության, փորձագետների ներգրավման դեպքում,

– երկրում քաղաքագիտական, դիվանագիտական, միջազգային իրավագիտության մասնագիտություններով կադրերի պատրաստմանը և այդ ուղղություններով գիտական հետազոտությունների իրականացմանը, հասարակության քաղաքական մշակույթի ու մտածողության մակարդակի բարձրացմանը էական նշանակություն տալը,

– իշխանության թևերի միջև լիազորությունների բաշխումը և անհրաժեշտ հակակշիռների ու զսպումների սահմանադրորեն ամրագրումը խիստ հստակեցնելը, որը մասամբ ստվերվել է սահմանադրական վերջին (2015 թ.) բարեփոխումների ընթացքում,

– հանրային կառավարման կիսանախագահական համակարգին վերադառնալը, քանի որ քաղաքացիական հասարակության հասունության ներկա մակարդակի համար ժամանակավրեպ էր անցումը խորհրդարանական կառավարման սկզբունքներին:

Շարադրվածի համատեքստում դիտարկենք լուծման ենթակա մի հիմնախնդիր ևս: Քաղաքագիտության մեջ XIX դ. վերջերին և XX դ. ընթացքում ձևավորվել է, այսպես կոչված, քաղաքական վերնախավի ժամանակակից դասական ժողովրդավարական տեսությունը, ըստ որի, աշխարհը պետք է կառավարի ընտրյալ փոքրամասնությունը՝ վերնախավը, մարդիկ, որոնք օժտված են հատուկ հատկանիշներով (բնական օժտվածություն, կրթությամբ և դաստիարակությամբ ստացված)¹⁴: Ընդ որում, վերնախավային լինելը կամ վերնախավ ունենալը, ըստ այդ տեսության, հասարակության արդյունավետ գործունեության պայման է և հիմնվում է կառավարչական ու կատարողական աշխատանքների միջև բնական բաժանման վրա, իսկ վերնախավի ձևավորումը հասարակության բնական ընտրության հետևանք է, երբ առանձնացվում են առավել արժանիները: Ընտրության կառուցակարգերը տարբեր են, դրանցից են որակյալ համալսարանական կրթությունը, աշխատանքը, այդ թվում՝ հասարակական-քաղաքական, ընտրությունները, սոցիոլոգիական հարցումները, մամուլի արձագանքները և այլն¹⁵: Ի դեպ, սովորաբար վերնախավից առանձ-

¹⁴ Ст'ю Пугачев, Соловьев 2005, 132-152:

¹⁵ Пугачев, Соловьев 2005, 139-149.

նանում են առանձնաշնորհյալ (խարիզմատիկ) անհատները, որոնք իրականացնում են օրինակի (էտալոնային) իշխանությունը (առաջնորդումը)¹⁶: Ինչպես ընդգծում են ժամանակակից հետազոտողները, արդի ժողովրդավարական պետության խնդիրը ոչ թե պայքարն է վերնախավության դեմ, այլ հասարակության համար օգտակար, արդյունավետ վերնախավի ձևավորումը, դրա՝ ժամանակին որակական նորացումը, օլիգարխացման ու փակ տիրապետող և արտոնյալ խավ դառնալու միտումների կանխումը¹⁷:

Խորքային պետություն. էությունը, անհրաժեշտությունը և դրսևորման ձևերը

Հրապարակախոսական և հանրագիտարանային գրականության («Ռեզնում», «Վիքիպեդիա» հանրագիտարան և այլն) էջերում հաճախ է հանդիպում «խորքային պետություն» արտահայտությունը՝ մի շարք էլիտար ընտանիքների (օրինակ՝ «Ջեներալ մոթորս», «Ջեներալ էլեկտրիկ» սեփականատերերի), որևէ կուսակցության, կրոնական (Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) կամ պետական քաղաքական գործչի, բանակի (Թուրքիա, Եգիպտոս) և այլ դրսևորումներով: Ուշագրավ է, որ գիտական գրականության մեջ խորքային պետության գաղափարը չի լուսաբանվում: Առաջին հայացքից երևույթի ընկալումը բացասական է, քանի որ, մանավանդ մեր օրերում, գոյություն ունեն ժողովրդավարական սկզբունքներով ընտրված պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, և թվում է, թե ինչ անհրաժեշտությամբ է թելադրվում խորքային պետության գաղափարը: Սակայն իրական կյանքը տեղի ունեցող ռազմաքաղաքական իրադարձությունները, տնտեսական սուր մրցակցությունը, պայքարը ազդեցության գոտիների համար հանգեցնում են այն եզրակացության, որ, ինչպես նկատել են պետության ծագման «հասարակական դաշինքի» տեսաբանները (Թ. Հոբս¹⁸, Զ. Լոկկ¹⁹), «Բոլորը բոլորի դեմ պատերազմի» վտանգը բնութագրական է մարդկանց, եթե չկա պետական իշխանություն, ապա ներկայումս, մեր համոզմամբ, նույն երևույթը վերաբերում է նաև միջպետական հարաբերություններին: Եվ թեև այդ վտանգի գիտակցումով ստեղծվել են վերպետական կառույցներ (Ազգերի լիգա, այնու-

¹⁶ Տե՛ս Мескон, Альберт, Хедоури 2000, 468, 475:

¹⁷ Տե՛ս Пугачев, Соловьев 2005, 147:

¹⁸ Տե՛ս Гоббс 1991.

¹⁹ Локк 1988.

հետև՝ ՄԱԿ, դաշնակցային զանազան ռազմաքաղաքական միավորումներ), այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր պետություն օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ ինքը պարտավոր է ամրապնդել իր ներքին և արտաքին անվտանգությունը: Այդ նկատառումներով ստեղծվում են բանակը, ազգային անվտանգության և ներքին գործերի կառույցները: Ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ այդ համակարգի կարևոր օղակներից է նաև խորքային պետությունը: Այն հատկապես անհրաժեշտ է փափուկ ուժի ներգործությամբ իրականացվող գունավոր հեղափոխությունների պայմաններում, երբ պետությանը վտանգ է սպառնում արտաքին ուժերի ազդեցությամբ գործող ներքին քաղաքական ինստիտուտներին, հոգուտ այլ երկրների, շահերի գործունեության հետևանքով, որը կարող է տեղի ունենալ նույնիսկ ժողովրդավարության կարևորագույն կանոններից մեկի՝ օրենքի գերակայության պայմաններում: Մանավանդ, արևմտյան փորձագետների վերլուծությամբ, քաղաքացիական հասարակությունը հետընթաց է ապրում ոչ այնքան տեխնոլոգիաների (հեռուստացույց, համացանց, ֆեյսբուք, և այլն), որքան պետական չափազանց լայն ոտնձգությունների պատճառով²⁰: Ավելին, «քաղաքացիական հասարակությունը կարծես կորպորատիվ շահերի ու ամենակուլ պետության միջև ընկած անտեր գոտի լինի», իսկ «ժողովրդավարության և կապիտալիզմի համար այդքան կարևոր իրավունքի գերակայությունն սպառնում է վերածվել իրավաբանների գերակայության»²¹: Նույնիսկ միտում է նկատվում, որ ԱՄՆ-ն կարող է վերածվել մի երկրի, որտեղ էկոնոմիկան և ժողովրդավարությունը բնակչության մեկ տոկոսի համար են և այդ մեկ տոկոսի ցանկությամբ²²: Մարդկանց անհավասարության նման իրավիճակը վտանգավոր է ոչ միայն տվյալ երկրի, այլ նաև մյուսների համար, քանի որ հարուստ վերնախավը ձգտում է իր քաղաքական ու տնտեսական ազդեցությունը տարածել նաև տարբեր տարածաշրջանների վրա՝ «փափուկ ուժի» ազդեցությամբ շարունակելով գաղութացման միջնադարյան ավանդույթները, որոնք լավ նկարագրված են Յու.Ն. Հարարիի աշխատությունում²³: Ժառանգական միա-

²⁰ Տե՛ս Ֆերգյուսոն 2020, 130-161:

²¹ Տե՛ս Ֆերգյուսոն 2020, 180:

²² Տե՛ս Стиглиц 2020, 7 (ի դեպ, այս երևույթը մարդկանց անհավասարության, ժողովրդավարության ձևախեղման, խորքային պետության գոյության և աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում փոքրաթիվ խմբերի ազդեցության տարածման ձգտման մասին վկայող փաստ է):

²³ Տե՛ս Հարարի 2020, 512:

պետության պայմաններում խորքային պետության անհրաժեշտությունը նվազագույն էր, քանի որ միապետը և նրա ընտանիքը տնօրինում էին երկիրը, նրա հարստությունը և շահագրգռված էին ընդլայնելու ու զարգացնելու առկա ունեցվածքը: Հանրային կառավարման արդի պայմաններում ժառանգականության երևույթը բացառված է, քաղաքական ինստիտուտները հարաբերաբար ժամանակավոր կառավարիչներ են ու երկրի ճակատագրի հետ նրանց կապը նվիրվածությունն է ազգային արժեքներին և հայրենասիրությունը: Համընդհանրացման արդի պայմաններում վերջիններս ժառանգական սեփականության համեմատությամբ հարափոփոխ են, շահագրգիռ ներազդեցության ենթակա: Հենց այս հանգամանքն է խորքային պետությունը դարձնում անհրաժեշտ, քանի որ անվտանգային ուժային կառույցները մեծ մասամբ ընտրված պետական մարմինների ենթակայության ներքո են, հատկապես եթե սահմանադրորեն ճիշտ չեն կառուցված իշխանության թևերի միջև հակակշիռները, իսկ այդ երևույթը բնորոշ է երիտասարդ և թույլ զարգացած երկրներին*:

Այսպիսով, «խորքային պետության» երևույթը կոչված է ամբողջացնելու երկրի պետականությունը, թույլ չտալու գործող քաղաքական ինստիտուտներին շեղվելու ազգային արժեքներից, պետության և երկրի զարգացման ազգաշահ տեսլականից: Իր բնույթով այն ազգային անվտանգության ոչ բացահայտ,

* Համընդհանրացման պայմաններում հանրային կառավարման մարմինների ժողովրդավարական սկզբունքներով ձևավորումը պարունակում է դժվար կառավարվող դիսկեր՝ հետևյալ պատճառներով.

– սովորական քաղաքացու համար այսօր չափազանց բարդ է կողմնորոշվելը թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքականության դժվար ընկալելի բարդագույն խնդիրների առաջարկվող լուծումներում, որոնք ներկայացնում են քաղաքական ուժերը,

– հասարակությունը բևեռացված է ըստ ինտելեկտուալ մակարդակի, և հաճախ մեծամասնություն են կազմում անձինք, որոնց համար գրեթե անհնար է ըմբռնել աշխարհաքաղաքական հիմնախնդիրները և շատ հաճելի անձնական շահերին վերաբերող ամբոխավարական խաբուսիկ խոստումները, ինչը մեծացնում է պոպուլիստների իշխանությանը տիրանալու հնարավորությունները,

– քաղաքացիական հասարակության համընդհանրացման գաղափարներով զինված կառույցները ազգային արժեքների և շահերի փոխարեն կարող են ընտրության և հետագա գործընթացներում առավելապես կարևորել համընդհանրական արժեքները:

Ուշագրավ է, որ ժողովրդավարության հնարավոր թերությունները մատնանշել է դեռևս Պլատոնը՝ ընդգծելով, որ դրա պայմաններում հավասարեցվում են «հավասարներն ու անհավասարները», ինչի հետևանքով իշխում է ամբոխավարությունը, աղավաղվում են բարոյական չափանիշները (տե՛ս Платон 1971, 150, 374, 380):

բայց կայուն ու կարևոր բաղադրիչներից է: Հարկ է ընդգծել նաև, որ իշխանության ձևավորման, պետական քաղաքականության բովանդակության առումներով խորքային պետությունը կարող է նշանակել սողացող վերադարձ դեպի մինչև XVIII դար գոյատևած ազնվականական պետության հայեցակարգ, որից հարկ է խուսափել օրենսդրական կարգավորումներով:

Անդրադառնալով խորքային պետության դրսևորման ձևերին, որոնք, ինչպես արդեն նշվել է, բազմազան են, նկատելի է, որ դրանց թվում թե՛ եվրոպական, թե՛ ասիական որոշ երկրներում նախընտրել են ավանդական ժառանգական միապետների ինստիտուտը (Մեծ Բրիտանիա, Իսպանիա, Ճապոնիա և այլն): Այդ ուղիով, հավանաբար, կգնա նաև Ռուսաստանը (տե՛ս Χαλδεϊ 2020):

Այս տարբերակներից են մտավոր (նաև փորձագիտական) կամ գործարար էլիտան, կրոնական գաղափարախոսությունը՝ առաջնորդի գլխավորությամբ, զանազան քաղաքական կազմակերպությունները (կուսակցությունները), բանակի սպայակազմը և այլն: Հայաստանում պատմականորեն կայացած կառույցը, որն առաջին հերթին կարող է հավակնել այդ դերին, Հայ առաքելական եկեղեցին է, որը դարեր շարունակ պետականության բացակայության պայմաններում ապահովել է հայոց ինքնության պահպանությունը, անգամ իր քրիստոնեական գաղափարախոսությունից, բացի ունենալով իրավական հիմք՝ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը:

Հաջորդիվ ժողովրդի առջև պետականության ամրապնդման պարտավորություններ պետք է ունենան նաև մտավորական և հասուն գործարար վերնախավը, բանակի և ազգային անվտանգության ծառայության բարձրաստիճան սպայակազմը: Ի դեպ, նշված լիազորությունները ոչ մի երկրում ամրագրված չեն օրենսդրական փաստաթղթերում: Դրանք ձևավորվում, կայանում և հանրության կողմից ընդունվում են տարիների ընթացքում, դառնում ավանդույթ: Էականն այն է, որ վերը թվարկված սուբյեկտները գիտակցեն իրենց առաքելությունը և իրենց գործելակերպով ստանան հանրության վստահությունն ու դառնան ամուր պատվար հայկական պետականության ամրապնդման ու զարգացման համար:

Եզրակացություններ

Հանրային կառավարման արդյունավետության ու պետականության անվտանգության համար չափազանց կարևոր են երկրում մարդկային քա-

ղաքակրթության մակարդակը՝ իբրև առանցքային ռեսուրս սոցիալ-տնտեսական և մշակութային հետագա զարգացման, անվտանգային խնդիրների լուծման նպատակով, ինչպես նաև քաղաքագիտական ու պետական կառավարչական մտքի բարձր աստիճանը՝ առկա ռեսուրսների և աշխարհաքաղաքական ռիսկերի հաշվառմամբ ճշգրիտ կանխատեսումային հաշվարկների և հիմնավոր ու նպատակասլաց կառավարչական որոշումների ընդունման համար:

Պատմատրամաբանական վերլուծությունը փաստում է, որ եթե երկրորդը էականորեն զիջում է առաջինին, որը նկատվում է նոր զարգացող կամ դեռևս թույլ երկրներում, ապա դա բացասական ազդեցություն կունենա պետականության ու պետության կարևորագույն խնդիրների լուծման ընթացքի և արդյունքների վրա: Դիտարկելով նման իրավիճակ առաջացնող պատճառները, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության համար, կարևորվում է հանրային կառավարման գիտական մակարդակի բարձրացումը, որին կարելի է հասնել կառավարչական կադրերի ճիշտ ընտրության, ռազմավարական որոշումների ընդունման հիմքում գիտական հետազոտությունների արդյունքների, ոլորտային փորձագետների եզրակացությունների հաշվառման պարագայում: Կարևորագույն խնդիր են իշխանության թևերի միջև լիազորությունների հավասարակշռված բաշխումն ու օրենքի գերակայությամբ դրանց պարտադիր կատարումը, անհրաժեշտ հակակշիռների ու զսպումների սահմանադրորեն ամրագրումը:

Քաղաքացիական հասարակության հասունության ներկա մակարդակի պայմաններում ժամանակավրեպ էր անցումը խորհրդարանական կառավարման սկզբունքներին: Ուստի անհրաժեշտ է վերադառնալ հանրային կառավարման կիսանախագահական համակարգին:

Հետազոտելով, այսպես կոչված, խորքային պետության երևույթը, այն դիտելով իբրև պետականության անվտանգության երաշխիք՝ առաջարկվել է համընդհանրացման և աշխարհաքաղաքական ռիսկերի չեզոքացման նպատակով դրա հնարավոր կիրառության եղանակների համալիր:

Գրականություն

Դենհարդ Ռ.Բ. 2006, Հանրային կազմակերպության տեսություններ, Երևան, «Անտարես», 300 էջ:

- Լինց Ի., Ստեփան Ա. 2011, Ժողովրդավարությանն անցնելու և ժողովրդավարության կայացման խնդիրները, Երևան, «Կովկասի ինստիտուտ», 619 էջ:
- Հարարի Յու.Ն. 2020, Sapiens: Մարդկության համառոտ պատմություն, Երևան, «Նյու Մեք», 512 էջ:
- Սուվարյան Յու.Մ., Միրզոյան Վ. 2013, Հանրային կառավարման տեսություն և պատմություն, Երևան, «Գիտություն», 368 էջ:
- Սուվարյան Յու.Մ., Սարգսյան Վ.Ա., Հայրապետյան Ռ.Ա., Ասատրյանց Ս.Ա., Քոչարյան Մ.Ռ. 2018, Հանրային կառավարումը Հայաստանի Հանրապետությունում. զարգացման ընթացքը և բարեփոխման գերակայությունները, Երևան, «Տնտեսագետ», 256 էջ:
- Սուվարյան Յու.Մ., Սարգսյան Վ.Ա. Սուվարյան Ա.Ս. 2019, Հանրային կառավարման մեթոդաբանական հիմնախնդիրները, Երևան, «Գիտություն», 239 էջ:
- Սուվարյան Յու.Մ., Սարգսյան Վ.Ա., Ասատրյանց Ս.Ա., Քոչարյան Մ.Ռ. 2021, Հանրային կառավարման ենթահամակարգերը և արդյունավետությունը, Երևան, «Լիմուշ», 227 էջ:
- Վեյմեր Դ.Լ., Վայնինգ Է.Ռ. 2010, Քաղաքականության վերլուծություն. հասկացություններ և պրակտիկա, Երևան, «Պետական ծառայություն», 576 էջ:
- Փալ Լ.Ա. 2005, Քաղաքականության վերլուծության շուրջ. հանրային կառավարման հիմնախնդիրներն անհանգիստ ժամանակներում, Երևան, «Պետական ծառայություն», 490 էջ:
- Ֆերգյուսոն Ն. 2020, Մեծ անկում. Ինչպես են քայքայվում ինստիտուտներն ու կործանվում տնտեսությունները, Երևան, «Նյու Մեք», 200 էջ:
- Аджемоглу Д., Робинсон Дм.А. 2016, Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты, Москва, изд. АСТ, 693 с.
- Гоббс Т. 1991, Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского, Сочинения в двух томах, т. 2, Москва, «Мысль», 182 с.
- Локк Дж. 1988, Два трактата о государственном правлении, Сочинения в трех томах, т. 3, Москва, «Мысль», 208 с.
- Макиавелли Н. 2010, Государь, история Флоренции, Москва, «Эксмо», 432 с.
- Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. 2000, Основы менеджмента, Москва, «Дело», 704 с.
- Мухаев Р.Т. 2009, Политология, Москва, «Проспект», 640 с.

- Платон 1971, Государство, Сочинения в 3-х томах, т. 3, ч. 1, Москва, «Мысль», 688 с.
- Пугачев В.П., Соловьев А.И. 2005, Введение в политологию, Москва, «Аспект Пресс», 477 с.
- Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. 2000, Экономика, Москва, Лаборатория базовых знаний, 800 с.
- Соловьев А.И. 2008, Политология: политическая теория, политические технологии, Москва, «Аспект Пресс», 575 с.
- Стиглиц Дж. 2020, Люди, власть и прибыль: прогрессивный капитализм в эпоху массового недовольства, Москва, «Альпина Паблишер», 430 с.
- 100 великих научных открытий 2018, Харьков, «Книжный клуб», 188 с.
- Тойнби А.Дж. 1991, Постигание истории, Москва, «Прогресс», 736 с.
- Халдей А., Глубинное государство в России-утопия или реальность? «Регнум» (21.05.2020).
- Шарма Р. 2018, Взлеты и падения государств. Силы перемен в посткризисном мире, Москва, изд. АСТ, 415 с.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Յուրի Սուվարյան

Ամփոփում

Տրամաբանորեն և պատմական փորձի հաստատմամբ յուրաքանչյուր երկրի (ժողովրդի) պետականության անվտանգությունը և հանրային կառավարման արդյունավետությունը պայմանավորված են քաղաքագիտական-պետական կառավարչական մտքի զարգացման աստիճանի և քաղաքակրթական նվաճված մակարդակի հարաբերակցությամբ: Եթե առաջինը զիջում է երկրորդին, ապա այդ գործոնի ազդեցությամբ էականորեն նվազում է հանրային կառավարման արդյունավետությունը, վտանգվում են պետականությունը և ժողովրդի ճակատագիրը, իր հայրենիքում անվտանգ ապրելու հնարավորությունը: Ուստի հարկ է կարևորել հանրային կառավարման արդյունավետության բարձրացման գերակայությունները, մասնավորապես՝ ներդնել գիտական սկզբունքներ պետական ու տեղական ինքնակառավարման համակարգում, զարգացնել հասարակության քաղաքական մշակույթը և վերլուծական մտածողության մակարդակը, էական նշանակություն տալ երկրում

քաղաքագիտական, դիվանագիտական, միջազգային իրավագիտության մասնագիտություններով կադրերի պատրաստմանը և այդ ուղղություններով գիտական հետազոտությունների իրականացմանը՝ նպատակ ունենալով օգտագործել ստացված արդյունքները ռազմավարական կառավարչական որոշումներ ընդունելիս, իշխանության թևերի միջև խիստ հստակեցնել լիազորությունների բաշխումը և անհրաժեշտ զսպումների ու հակակշիռների կառուցակարգի սահմանադրորեն ամրագրումը:

Այսպես կոչված՝ խորքային պետությունը համընդհանրացման պայմաններում պետականության անվտանգության և արդյունավետ կառավարման երաշխիք է, քաղաքացիական հասարակության գործունեությունն ուղղորդող և հակակշռող գործոն: Հայաստանի Հանրապետությունում այդ դերակատարությանը կարող են հավակնել Հայ առաքելական եկեղեցին, մտավորական և հասուն գործարար վերնախավը, բանակի և ազգային անվտանգության ծառայության բարձրաստիճան սպայակազմը, որոնք իրենց հայրենանվեր առաքելությունը պետք է ստանձնեն իբրև ավանդույթ:

Բանալի բառեր՝ պետական կառավարչական գործունեություն, հանրային կառավարում, պետականություն, անվտանգություն, խորքային պետություն, ժողովրդավարություն, քաղաքական մշակույթ:

ПРОБЛЕМЫ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ И ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Юрий Суварян

Резюме

Логически и в силу исторического опыта эффективность общественного управления и безопасность государственности каждой страны (народа) обусловлены соотношением степени развития политологической-государственной управленческой мысли и достигнутого уровня цивилизации. Если первое уступает второму, то под воздействием этого фактора существенно снижается эффективность общественного управления, подвергаются опасности государственность и судьба народа, а также возможность жить в безопасности в своей стране.

Поэтому необходимо придавать важное значение приоритетам повышения эффективности общественного управления, в частности, вне-

дрить научные принципы в систему государственного управления и местного самоуправления, развить политическую культуру общества и уровень аналитического мышления, существенным образом улучшить принципы подготовки специалистов по политологии, дипломатии, международной юриспруденции, организовать научно-исследовательские работы по этим направлениям с целью использования полученных результатов при принятии стратегических управленческих решений, строго разграничить полномочия между ветвями власти и конституционно закрепить механизм сдерживания и противовесов.

В условиях глобализации так называемое глубинное государство является гарантом безопасности государственности и эффективного управления, корректирующим и уравнивающим фактором деятельности гражданского общества. В Республике Армения эту роль могут взять на себя Армянская Апостольская церковь, интеллигенция и бизнес - элита, высший офицерский состав армии и службы национальной безопасности.

Ключевые слова – государственная управленческая деятельность, общественное управление, государственность, безопасность, глубинное государство, демократия, политическая культура.

CIVILIZATION AND POLITOLOGICAL PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

Yuri Suvaryan

Abstract

Logically, according to historical experience, the security of the statehood of each country (nation), the efficiency of public administration are conditioned by the degree of development of the political-state administrative thought and by the level of civilization achieved. If the former is inferior to the latter, then under the influence of that factor the efficiency of public administration is significantly reduced. The statehood, the fate of the people, the possibility of living safely in its homeland are endangered. Therefore, it is necessary to prioritize the increase of public administration efficiency, in particular, to introduce scientific principles in the system of state and local self-government, to develop the political culture of the society and the level of ana-

lytical thinking, to attach essential importance to the training of personnel in the fields of political science, diplomacy, international law, to conduct scientific research in those areas with the aim of using the results obtained in making strategic management decisions to clarify the distribution of powers between the branches of government, and to enshrine in the necessary restraint and counterbalance structure.

The so-called deep state is a guarantee of state security, effective management in the conditions of generalization, a counterbalancing factor directing the activities of the civil society. In the Republic of Armenia such a role can claim the Armenian Apostolic Church, the intellectual-mature business elite, the high-ranking officers of the army and the National Security Service.

Key words – state governance, public administration, statehood, security, deep state, democracy, political culture.